

A tér és az idő tágítása a kortárs szlovákiai magyar irodalomban

A szlovákiai magyar irodalomba sorolható alkotók már a kezdetektől fogva olyan önmeghatározási kísérletekre kényszerítették önmagukat, amelyek lehetővé tették, hogy az 1918 után beálló politikai és társadalmi változásokkal párhuzamosan az irodalmi fogalomhasználatban is önálló, autonóm kifejezéssé váljon a szlovenszkói, csehszlovákiai, szlovákiai magyar irodalom. Elvileg az sem lett volna lehetetlen, hogy a Csehszlovákiába került magyar írók tovább folytatják az alkotást, írják műveiket magyarul, s nem hoznak létre ideológiákat a magyar állam határain kívül íródó irodalomhoz. Azonban mind a két világháború, mind az 1948 után formálódó irodalmi térben fontosnak érezték az olyan koncepciókat, amelyek ennek az irodalomnak a különállását, speciális lehetőségeit voltak hivatottak alátámasztani, megjeleníteni. Hogy csak a legismertebbekre utaljunk, ilyen volt a Győry Dezső-féle Magyar Génusz, továbbá a Fábry Zoltán által kialakított „vox humana”-konceptió, valamint azon, 1948 utáni irodalomtörténeti koncepciók, amelyek valamilyen formában a szlovákiai magyar irodalom specifikusságára, egy speciális szlovákiai magyar irodalmi jelenségre utaltak.

Közös, tipizálható jellegzetességük ezeknek a teóriáknak, hogy minduntalan meghatározási kísérletekre kényszerülnek: mi a szlovákiai magyar irodalom, mi az igazi, valódi szlovákiai magyar irodalom, s ezek a meghatározási kísérletek egyúttal megteremtették az elvárást is, vagyis az elmélet, az ideológia azt kívánja a szépirodalomtól, azt kéri számon, hogy az általa felállított definíciónak feleljen meg, azt teljesítse be. Közös jellegzetesség továbbá, hogy az irodalmi művek elvárt témájául a specifikus szlovákiai magyar sors, a specifikus szlovákiai magyar identitás, a specifikus szlovákiai magyar tér megjelenítését jelölik ki.

Különösen a Fábry Zoltán által megjelenített igény hatása volt jelentős, amely szinte évtizedekre előhívta és egyúttal meg is határozta a szlovákiai magyar irodalom fogalmát. Mint Gál Éva írja *Kisebbségi ideológiák* című tanulmányában, „A Fábry által meghirdetett – alighanem a balzaci nagyrealizmusra támaszkodó – követelmény a kisebbségi regény megalkotása lett volna. Fábry olyan regény megszületését várta, mely a teljes szlovákiai magyar társadalmi

átalakulást – a többségi nemzetből kisebbséggé, nemzetiséggé való transzformálódást – bemutatta volna, az ezzel járó lelki változások teljes spektrumával együtt. Fábry egy másik meghatározó elvárást is állított a kisebbségi regény elé: a sajátos szlovenszkói mentalitás megragadását, azon sajátos jegyek meghatározását, melyek csakis a felvidéki emberekre jellemzőek.”¹

Hogy ez az elvárás még az 1990-es években is meghatározó viszonyítási pontnak számított a szlovákiai magyar irodalom diskurzusában, arra jó példa Grendel Lajos 1989-es *Hagyomány és korszerűség a csehszlovákiai magyar prózában* című esszéje. Eszerint „Fábry Zoltán fogalmazta meg először, majd a következő évtizedekben még nagyon sokan azt az igényt, hogy meg kellene írni az úgynevezett szlovákiai magyar regényt. Ezzel kapcsolatban egy érdekes paradoxonra szeretnék rámutatni. Arra, hogy az ilyen igény abszurd, s mégis ennek az igénynek a jegyében születtek meg a hatvanas és a hetvenes években a legjelentősebb prózai művek irodalmunkban. Csehszlovákiai magyar regény, mint valami sajátos műfaj a regény műfaján belül – ez képtelenség. Tudom, Fábry Zoltán sem így gondolta, és senki sem gondolja közülünk, hogy ilyesmi lehetséges. Nem is ezzel vitatkozom. A megnevezés kifejez egy igényt, s viszonylag pontosítja is. Olyan regényt tételez föl, amelyben a csehszlovákiai magyarság drámai sorsa fejeződik ki egy ennek a szándéknak leginkább megfelelő nagyepikai formában, kimondva vagy kimondatlanul, a múlt századi nagyrealista epika eszközeivel. Akarva inkább, mint akaratlanul, Fábry Zoltán programot adott mindnyájunknak, akik itt, Csehszlovákiában magyar prózát írunk, s a kérdés csupán az, elfogadjuk-e ezt a programot vagy elutasítjuk.”² Grendel a továbbiakban arra utal, hogy Dobos László, Duba Gyula, Rácz Olivér, Mács József, Gál Sándor regényein és elbeszélésein keresztül ez a Fábry Zoltán-i igény kialakította a szlovákiai magyar próza arculatát. Nem véletlen, hogy Mezey László Miklós *A szlovákiai magyar sorsregény kezdetei* című tanulmányában még 2010-ben is úgy gondolja, hogy „A szlovákiai magyar irodalomban máig éró, termékeny vonulatot képez az úgynevezett »nemzetiségi regény«, vagyis a kisebbség, a nemzetiségi közösség sorsát, sorsának drámai fordulatait az egyén életében fölmutató nagyepika[i] alkotások sora.”³ És persze az sem véletlen, amire ennek kapcsán Bárczi Zsófia utal, Szenes Piroska *Az utolsó úr* (1927) című regénye értelmezése során, hogy tehát „Valószínűleg éppen ez az ok, amiért a későbbiekben homogenizálóan kiterjesztett szlovenszkói sorsregény-konceptió figyelmen kívül hagyta Szenesnek ezt a korai művét.”⁴

Bár ez az ideologikus koncepció már kezdetektől fogva sem volt képes lefedni a teljes korpuszt, tehát azon szövegeket, amelyeket el lehet látni a szlovákiai magyar irodalom terminusával,⁵ mégis: a fentebbiek nyomán lehetséges kialakítani egy ideáltipikus elváráshorizontot. Eszerint a valódi szlovákiai magyar irodalmi mű szerzője szlovákiai magyar (vagy olyan betelepülő, aki vállalja a szlovákiai magyar sorsot), a szöveg témája a szlovákiai magyarság sorsa, szereplői szlovákiai magyarok, ideje a szlovákiai magyar történelemmel kapcsolatos, helyszíne pedig Szlovákia vagy Szlovákia magyarok lakta régiója.

Miután meghatároztuk ezt az „eredeti” állapotot, a szlovákiai magyar irodalom origóját, érdemes megvizsgálni, vajon a kortárs magyar irodalom szövegei mennyire teljesítik be, illetve mennyiben hagyják figyelmen kívül ezt az ideologikus konstrukciót, amely a mai napig irányítja mind a szélesebb olvasóközönség, mind az irodalomtörténeti-irodalomkritikai szakma bizonyos köreit. Bár az eredeti koncepció prózára vonatkozott, *Lírikusok Szlovénzián* (1935) című írásában maga Fábry kérdezett rá az előbbiekhöz hasonló módon vers és a felidézett valóság viszonyára: „Hol áll ma a szlovénziai magyar líra? (...) Kifejezi-e az itteni valóságot?”⁶ A vizsgálat tehát kiterjeszhető a verseskötetekre is.

A kortárs szlovákiai magyar irodalomba sorolható regények közül a fenti „őseredetnek”, origónak leginkább Hunčík Péter *Határeset* (2009) című regénye felel meg. A kötet Ipolyság-regény, vagyis szempontrendszerünket érvényesítve egy Ipoly menti kisváros sorsán keresztül mutatja meg a szlovákiai magyarság sorsát. A regényben megjelenő magyarok, szlovákok, zsidók sorsán keresztül összetett történelemértelmezésre láthatunk rá, ahol a különféle érdekek, nézőpontok folytonos interakciójával, nem ritkán összeütközésével szembesülhetünk. De a regény nemcsak nemzetiségi narratívát mozgósít, hanem egyfajta marginális nézőpontot is képvisel, hiszen az osztálytudatú kommunizmus interperszonális viszonyai is megjelennek a kötetben. Ennek a bonyolult, a hétköznapi ember-től összetett alkalmazkodási módszert kívánó kor a regényben sokféleképpen jelenik meg: „Hegedús tanító elvtárs aprólékosan elmagyarázta, hogy az itteni magyarok a háború alatt pontosan olyan hibákat követtek el, mint harmincnyolcban. Mert akkor is ahelyett, hogy védtek volna a köztársaságot, ünneplésbe kezdtek, amikor Kassát meg a többi várost elcsatolták Csehszlovákiától. A mi bűnünk tehát az volt, hogy hozzájárultunk Csehszlovákia szétveréséhez, és ezért nem lettek magyar iskolá[ink] a háború után, fejezte be a tanító elvtárs.

Tomi erre jelentkezett, és megjegyezte, hogy ha a magyarok hozzájárultak a kapitalista Csehszlovákia szétveréséhez, akkor inkább hősök voltak. De Hegedús tanító elvtárs jól fültövön vágta őt azzal, hogy kérdezze meg a drágalátos nagybácsijától, miért kapta ezt a taslit. Pedig Tomi csak azt szerette volna elmondani, hogy ha Gottwald elvtárs is szét akarta verni a kapitalista Csehszlovákiát, akkor a szlovénziai magyaroknak inkább dicséret járt volna a háború végén, nem kitelepítés.”⁷

Hunčík Péter kiváló regénye tökéletesen megfelel a szlovákiai magyar irodalommal szemben támasztott fent vázolt elvárásoknak, anekdotikus formában, az ipolysági magyarok sorsán keresztül bonyolult történelmi folyamatokra, lehetséges emberi magatartásmintákra, túlélési stratégiákra utal. Olyan kataklizmák jelennek meg a regényben, mint a trinononi sokk, a II. világháború, a határok ide-oda tologatása, a zsidók gettóba zárása, a holokauszt, a szlovákiai magyarok deportálása, reszlovakizációja és kitelepítése, a nyilas és kommunista hatalomátvétel, a prágai tavasz leverése, illetve a magyar tankok bevonulása 1968-ban Ipolyságra.

Hasonló karakterű Grendel Lajos *New Hont-trilógiája*, különösen a *Nálunk, New Hontban* (2001) című, a trilógia második darabja, amely – talán nem véletlenül – megint csak felfogható Ipolyság-regénynek, és három intervallumban vizsgálja egy kisváros belső viszonyait a történelem forgatagában. Ezek: az 1944–1948 közötti időszak, 1968, illetve 1989 által jelzett időpontok a kisember nézőpontjából, alulnézetből, ironikusan mutatják be a szlovákiai magyarok sorsát.

A szlovákiai magyar irodalom elképzelt origójától való apró elmozdulásként értelmezhető Norbert György *Klára* (2004) című regénye, amely Pozsonyban játszódik, s rájátszik a szlovákiai magyarok kevert, szlovakizmusokkal élő nyelvhasználatára. Bár a fentebb említetteknek megfelelő módon szlovákiai magyar regénynek is felfoghatjuk, hiszen a tér, az idő és a szereplők a szlovákiai magyar kontextus viszonylatában értelmeződnek, mégis, a szöveg destruálja is az ilyen elképzéseket, hiszen a létező, áramló, reflektálatlan jelen regénye, amely nem a nagy történelmi fordulatok, nemzeti sorskérdések és magatartásminták, hanem az egyetemessé tett hétköznapi sodrásának ontológiai tapasztalatával szembesít.

Talamon Alfonz Samuel Borkopf: *Barátainak, egy Trianon előtti kocsmából* (1998) című regénye egy másfajta kitörési kísérlet. Talamon addigi művei általában nem azonosíthatók konkrét regionális helyszínekkel, egy kisváros, egy vonat fülkéje, egy ágy elbeszéléseinek helyszíne. Említett regénye azonban tudatosan játszik rá

egy dél-szlovákiai kisváros, Diószeg multikulturális (magyarok, németek, zsidók, szlovákok) viszonyaira, valamint épített tárgyi feltételeire (cukorgyár, futballpálya, kastély). Másrészt azonban a magyar közgondolkodásban megjelenő ún. aranykorra utal, tehát a trianoni döntés előtti időszakra, vagyis míg a tér igen, addig az idő nem teljesíti be a „szlovákiai magyar eredet”-ben rejlő elvárásokat. Hajtman Béla Béla von Goffa álnéven írt *Szivarfüstben* (2003) című regénye, amely a *Barátainnak...* továbbírása, a Borkopf-mű idejét és terét is elmozdítja: az idő a két világháború közötti Csehszlovákia, a regény tere pedig Dél-Szlovákia, illetve az azzal határos területek. Hajtman regénye azonban nem teljesíti be a sorsregény kategóriájának elvárásait, mint ahogy Talamon regénye sem, mindkét mű ironikus-parodisztikus pikareszk „egyetemi” regényként olvastatja magát. Hasonló karakterű Győry Attila *Kérékkutya* (2002) című regénye is, amelynek helyszíne Pozsony, szereplői a soknemzetiségű Közép-Európából kerülnek ki, viszont a mű az elképzelt, utópisztikus Pozsonyban játszódik, és semmit sem teljesít be a szlovákiai sorsregény műfaji kódjaiból.

Az előző regények a hely kategóriája által illeszkednek a szlovákiai magyar irodalom eredetmintázataihoz, tehát a szövegek helyszíne (Dél-) Szlovákia, viszont főként a regények ideje, illetve a szlovákiai magyar sors kategóriájának figyelmen kívül hagyása ki is zárja ezeket az alkotásokat a definícióból, illetve – más nézőpontból – ők maguk destruálják a felvázolt origót. Vannak példák azonban a fordított helyzetekre is, amikor a tér függesztődik fel. Fábíán Nóra *A nagyváros meséi* (2002) című elbeszéléskötetében a történetek helyszíne London, az au-pairek és babyszitterek világába kerülünk, kelet-európai, észak-afrikai, indiai bevándorlók közé. Az elbeszélések megjelenítik az 1989 utáni társadalmi folyamatokban tetten érhető sorsképleteket, hiszen a munka után kivándorló fiatalok, legyenek azok például szlovákiai magyar fiatalok, tapasztalata jelenik meg ezekben az írásokban. Hasonló karakterű Győry Attila *Kitörés* (1993) című regénye, amelyben szlovákiai magyar punk fiatalok járnak be Nyugat-Európa nagyvárosait, a szabadság révületében, rácsodálkozva a nyugati fogyasztói társadalomra.

És ide kapcsolható Gazdag József *Kilátás az ezüstfenyőkre* (2004) című elbeszéléskötetének hetedik elbeszélése, *Az árnyak kifürkészése* is. Főszereplője Alfonz Knudsen fiatal norvég író, 1985-ben Gyldendahl Forlag, azaz Képzeltészertartások címmel jelent meg novelláskötete. A Károly Egyetemen tanul, egy trondheimi felolvasás után azonban összeesik, kilenc hónapig kómában fekszik, és huszonöt éves korában meg-

hal. Az elbeszélés Talamon Alfonz roncsoltimitált életrajzát és életművét idézi fel artisztikus módon, vagyis a szereplő identitásán keresztül íródik bele a szlovákiai magyar irodalom mintázataiba.

Vannak azonban olyan kötetek, amelyekben fent említett szlovákiai magyar őseredetnek, tematikának, téridőnek, sorsmintázatnak, problémafelvetésnek semmiféle nyomait nem találjuk, vagy alig néhányat. Daniel Levicky Archleb *Aua és Atua* (2002) című regényének sem helyszínei, sem a szereplők nevei, sem időviszonyai nem állnak kapcsolatban a szlovákiai magyar kontextussal. Sokkal inkább egy elképzelt disztópikus, zöld ideológia által irányított erőszakos fantázia-világban játszódnak. Mizser Attila *Szakmai gyakorlat külföldön* (2003) című verseskötetének szonettjei nemhogy nem idéznek fel utalást a szlovákiai (magyar) valóságra, hanem olyan nyelvi réteget működtetnek, amely a szlovákiai magyar nyelvhasználatnak nem sajátja – pl. a laszti, gang, lejmol, cicózni, stanicli, áfázom, majrézok, filózza, pamlag, dizőz. Vagyis karakterében a magyarországi nyelvi regiszterekre játszik rá. Vida Gergely *Horror klasszikusok* (2010) című kötetének versei a horror mediális lehetőségeivel játszanak el, egy populáris mediális világot alakítva az írás terévé és tétjévé. Ha a borító fülszövegén nem találkozoznánk a szerző születési helyével, akkor semmi sem utalna állampolgárságára. (Ráadásul az ott feltüntetett városnév, Révkomárom, is inkább a magyarországi olvasóknak szól.) Csehy Zoltán *Homokvihhar* (2010) című verseskötete a zene világának terét avatja írásainak főszereplőjévé, és a kötetben működésbe lépő nyelv nem idéz fel szlovákiai magyar kontextusokat. Mind a *Homokvihhar*, mind a *Nincs hová visszamennem* (2013) különféle nyelvi rétegeket, angol, olasz, német, spanyol, francia, latin, ógörög nyelvi elemeket mozgósít, kisiklatva bármiféle speciálisan szlovákiai magyar valóságot és sorsértelmezést. Hasonló nyelvi gazdagság, sőt ógörög mitológiai kontextus épül Polgár Anikó *Régész nő körömcipőben* (2009) című verseskötetébe, a szülés, az életet adás, a szoptatás női tapasztalatára rétegeződve. Itt azonban, termékeny feszültséget kölcsönözve, és kiterjesztve hatását a kötet egészére, van egyetlen nyelvi utalás, az olvasást megzavaró nyelvi elem, rögtön az első versben: „Ez nadstandard, kérem, az ötezerkoronás!”⁸, amely felidézi a szlovákiai magyar kontextust. Bárcki Zsófia *A keselyű hava* (2004) című kötetének sok elbeszélése éppen hogy spanyol vagy arab helyszíneken játszódik, szereplői spanyolok és arabok, vagyis a felidézett téridő a szlovákiai magyar irodalom valóságábrázolásának ideológiai intencióit követve a spanyol vagy az arab

irodalom körébe utalhatná a szerzőt. *Tocino de cielo* című elbeszélése így kezdődik: „Abdul al Haman kalifa – a Nazarin-dinasztia utolsó tagja – uralkodása idején Granada fölött úgy kelt fel a nap, mint sehol másutt.”⁹

Talán ez az utolsó példa mutatja leginkább a szlovákiai magyar irodalom ideologikus konstrukciójának abszurditását. Hiszen az irodalomkritika és irodalomtörténet óriási szereptévesztésben van, ha az élő irodalmiság számára próbál előírásokat, betartandó szabályokat előírni, illetve szépirodalmi szövegek konkrét tereinek, idejének és szereplői sorsának alakulásába beleszólni, azt irányítani. Az élő irodalmiság sokszínűsége és a folytonos változásra való képessége mellett az elméletnek is szükséges éppígy sokszínűnek és folytonos változásra képesnek maradnia.

Elhangzott 2016. április 16-án a Párkányi Városi Múzeumban rendezett, *Adalékok a szlovákiai magyarok nyelvéhez és kultúrájához* című konferencián.

Jegyzetek

¹Gál Éva: *Kisebbségi ideológiák és magatartásmodellek a határon túli magyar közösségekben I.* Irodalmi Szemle 2011/3., <http://www.irodalmiszemle.bici.sk/lapszamok/2011/2011-aprilis/945> (Letöltés ideje: 2016/04/14)

²Grendel Lajos: *Elszigeteltség vagy egyetemesség.* Széphalom Könyvműhely, Budapest, 1991. 32-33.

³Mezey László Miklós: *A szlovákiai magyar sorsregény kezdetei.* Hitel 2010/10. <http://>

epa.oszk.hu/01300/01343/00105/pdf/EPA_01343_hitel_20101103-70082.pdf (Letöltés ideje: 2016/04/14)

⁴Bárczi Zsófia: *Az utolsó úr. Szenes Piroska elfeledett regénye.* In: Bolemant Lilla (szerk.): *Nőképek kisebbségben. Tanulmányok a kisebbségben (is) élő nőkről.* Phoenix PT, Pozsony, 2014, 66.

⁵Gál Éva utal Kremmer Jenő véleményére ennek kapcsán: „Amennyiben tehát szlovenszkói magyar irodalomról beszélünk, szellemtudományi szempontból e regionális jelenség mögött kereshetnénk tájegységet, néptörzsi, szóval faji jelleget vagy pedig történelmi sorsközösséget mint olyan élettényezőt, amely elég erős volt ahhoz, hogy a magyar nyelven írott irodalmon belül sajátosságosan jellemezze az ezen a földön megnyilatkozó művészetet. Mert ez lenne valóban szlovenszkói magyar irodalom. Lelkiismeretes vizsgálódás és mérlegelés csakhamar beláttatja velünk, hogy az előbb említett tényezők egyike sem elég erős nálunk egy sajátos irodalom kialakítására. [...] A szlovenszkói magyar irodalom a mi értelmezésünkben tehát legfeljebb csak a jövőben lehet önálló színérték a magyar irodalom egységében, amikor a politikai változás folyamán kialakult történelmi sorsközösségnek ihlete ösztönzi majd alkotói egyéniségeit teremtő munkára.” Krammer Jenő: *A szlovenszkói magyar irodalom – lélektani szemszögből* (1938), http://www.watson.sk/index.php?option=com_content&view=article&id=1287 (Letöltés ideje: 2016/04/14)

⁶Fábry Zoltán: *Lírikusok Szlovenszón.* In uő: *Össze gyűjtött írásai 4.* Madách, Bratislava, 1983, 159.

⁷Hunčík Péter: *Határeset.* Kalligram, Pozsony, 2009, 62.

⁸Polgár Anikó: *Régész nő körömcipőben.* Kalligram, Pozsony, 2009, 7.

⁹Bárczi Zsófia: *A keselyű hava.* AB-ART, Pozsony, 2004, 9.

Nyilasi Tibor: Hastánc iskola

Amman

Amman - 1950